

A politika személyessége

GERHARD PÉTER

Egyik korábbi írásomban kísérletet tettem a választók és a választói magatartás – elsősorban foglalkozási kategóriák alapján történő – kvantitatív elemzésére az 1878-as és 1881-es budapesti IX. választókerületi országgyűlési képviselő-választások választói névjegyzékai és a leadott szavazatok alapján.¹ A következő két esettanulmány a politika és az abban részt vevő egyén szereplehetőségeivel kapcsolatos problematikát járja körül. Ehhez a választói névjegyzékekre jellemző, számszerűsíthető adatok mellett narratív forrásokat – önéletírások, pamfletek, újságcikkek vagy a különféle magániratok szövegeit – is felhasználtam. Az első esettanulmányban a hivatalnoki kar kormánypártiságának, illetve a választói névjegyzékek foglalkozási kategóriái megbízhatóságának problémáját állítom a középpontba. A második elemzésben a családi-rokonsági kapcsolatoknak a politikai participációra gyakorolt szerepe kerül terítékre: egy család történetén keresztül próbálom bemutatni, kikből válhattak a weberi fogalomhasználat szerinti honoráciorok (ez egészen mást jelent, mint a magyar történelemből ismert honorácior fogalma), azaz a helyi politikai viszonyokat meghatározó, a jelöltállítási és kortesfolyamatban kulcsszerepet betöltő személyiségek.²

- 1 Gerhard Péter: Az 1878-as és az 1881-es országgyűlési képviselő-választások a budapesti IX. választókerületben. *FONS*, 15. évf. 2008. 4. sz. 375–424. old.
- 2 Weber, Max: *Állam, politika, tudomány*. Tanulmányok. Budapest, KJK, 1970. 414–415., Max Weber: A politika mint hivatás. In: Uő.: *Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1998. 180. old.

A strukturális elemzés problémái

Az egyén politikai beállítódásának kérdése komplex jelenség, a tömegdemokráciákra jellemző felmérések mégis csupán egy-egy kiragadott aspektusát próbálják értelmezni, azaz legfeljebb csak parciális magyarázatokra törekszenek. A rendi társadalomban az egyén viselkedését még jóval inkább megmagyarázta az illető rendi állása, mint a modern társadalom tagjainak esetében bármely – elemzés alá vont – változó. Érdeemes azonban megvizsgálni az olyan, az egyéni viselkedést pusztán a társadalmi státus alapján immár meg nem magyarázó kontextusokat, amelyekben már nem beszélhetünk rendi viszonyokról, viszont nem beszélhetünk még tömegtársadalmakról sem. Az ilyen társadalmakban – például a 19. század második felének Magyarországon – még talán könnyebben lehet a válasz-

tói magatartást kevésbé összetett magyarázó modellek keretében leírni. Nyilván ezzel a körülménnyel is összefügg, hogy egy-egy változó kiemelésére bőségesen akad példa a lokális és az országos választói magatartást ebben az átmeneti időszakban tárgyaló történeti irodalomban. Így magyarázó elvvé emelkedhet az etnikai-felekezeti kötődés, illetve a földrajzi környezet³, de a régi rendi társadalomban betöltött pozíció⁴ vagy akár a családi-rokonsági kapcsolatrendszer továbbélése is.⁵ A választópolgárság foglalkozási kategóriák alapján történő elemzésére több példa is akad a magyar történetírásban⁶, a leadott szavazatok társadalmi státus szerinti megoszlásának vizsgálatára pedig Horváth J. András tanulmánya szolgálhat minta gyanánt.⁷

A – társadalmi státussal összefüggő – foglalkozás a választói magatartás szempontjából kétségtávolan valamilyen mértékben magyarázó erővel bír, hasonlóan a már

- 3 Csekő Ernő: Törvényhatósági választások Tolna megyében 1871–1917. In: *Tolna megyei levéltári füzetek* 10. kötet. Szerk.: Dobos Gyula. Szekszárd, 2002. 5–82. old.
- 4 Kövér György: Taksás nemesek Tiszaeszláron a 19. század közepén. Módszertani esettanulmány. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerk.: Angi János–ifj. Barta János. Multiplex Media – DUP – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. Debrecen, 2005. 227–241. old.
- 5 Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall*, 13., 2003. szeptember 3. 87–106., vagy tágabb kitekintésben: Lipp, Carola: Kinship Networks, Local Government, and Elections in a Town in Southwest Germany, 1800–1850. *Journal of Family History*, 30. évf., 2005. 347–365. old.
- 6 Bácskai Vera: Pest társadalmi és politikai arculata

- 1848-ban: a választók és megválasztottak összetétele alapján. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 19. évf. 1972. 283–325. old.; Tilcsik György: Az első népképviselői országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. In: *Rendi társadalom – Polgári társadalom 2. Kutatás-módszertan*. Szerk.: Erdmann Gyula. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1989. 371–384. old.; Koroknai Ákos: A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon. (Módszertani kísérlet a választási statisztikák és választói névjegyzékek elemzésére.) I. rész. In: *Baranyai Helytörténetírás 1983–84*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs, 1985. 85–140. old., II. rész. In: *Baranyai Helytörténetírás 1985–86*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs, 1986. 215–297. old.
- 7 Horváth J. András: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. *FONS*, 15. évf. 1998. 4. sz. 481–525. old.

említett többi tényezőhöz. A kép azonban így is óhatatlanul egyoldalú marad, hiszen a tömegtársadalmak előtti időkben is jóval komplexebb hatások alakították az egyének döntéseit annál, hogysem egyetlen összetevőre redukálhassuk a magyarázatot. A választópolgárság, a választók foglalkozás alapján történő elemzése viszont kétségkívül rendkívüli előnnyel bír a többi lehetséges magyarázó változóhoz képest: a dualizmus kori választói névjegyzékekben (is) tétélesen megnevezik az egyes választók foglalkozását, a nyílt szavazás rendszerének köszönhetően pedig egyénekre lebontva nemcsak a választópolgárság, hanem az egyes jelöltek szavazótáborainak foglalkozási kategorizációjára is lehetőség nyílik. Bizonyos, nem is csekély mértékben pedig nyilvánvaló módon a választó foglalkozása magyarázza politikai választásait is. Nem vitás, itt is vannak buktatók: a korabeli sommás megjelöléseket nehéz pontosítani, az egyes foglalkozások kategóriákba történő összevonásakor óhatatlanul szubjektív szempontok kerülnek előtérbe, a történész pedig saját korának vagy világnézetének implicit rétegződés-konceptióját húzhatja rá a korántsem feltétlenül világos kategóriákká összetömörülő számos foglalkozásnév integrálásakor.

A történetírásban (és a szociológiában) a nagy strukturalista rétegződés-vizsgálatokkal szemben az utóbbi évtizedekben (például a mikrotörténelem irányából) megfogalmazott kritika az volt, hogy a társadalmi

kategóriákat valóságosan létező kategóriáknak tekinti, amelyek homogén egységeket képeznek. Jóllehet ezeket – a kritika szerint – valójában maga a történész hozza létre, ráadásul anélkül, hogy a vizsgált társadalom helyi, időben és térben lehatárolt jellegzetességeit figyelembe venné, s ezzel az adott kontextustól, illetve az események szereplői által konstruált társadalomképtől is független klasszifikációt hoz létre, mintegy negligálva az eredeti meghatározottságokat. Emellett az egyéni döntések, helyzetek szempontjai is figyelmen kívül maradnak.⁸

A probléma tehát a következő: a komplex társadalmi tagozódást foglalkozási státus szerint leírni már eleve leegyszerűsítés; az egyedi életutak, életpályák pedig a névjegyzékek vagy akár a lakcímtárak statikus és általánosító megjegyzései alapján nem igazán ragadhatóak meg. A statisztikai alapú általánosítások mellett ezért magam is szükségesnek érzem, hogy esettanulmányok formájában néhány választópolgár életpályájának kulcsmozzanatait más forrástípusok bevonásával is megragadjam. Az elemzés során léptékváltást kívánok alkalmazni, hogy az általánosító, nagy struktúrák vizsgálata alapján levont következtetéseket árnyalhassam, és az egyes cselekvők választásainak, döntéseinek okaihoz közelebb juthassak. Itt azonban nem áll módomban a mikrotörténelem antropológiai ihletettséggű, a vizsgálat alanyainak teljes kapcsolatrendszerét minden forrástípus

⁸ A strukturalista rétegződésvizsgálatokat a mikrotörténelem felől ért kritikához lásd: Czoch Gábor: A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. *Századvég*, 14. sz. 1999 tél. 17–38. old., illetve Bódy Zsombor: A

mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában. Néhány módszertani és elméleti megfontolás az újabb, francia nyelvű szakirodalomban. *Századvég*, 14. sz. 1999 tél. 39–58. old.

bevonásával feltérképezni igyekvő módszerét alkalmazni, ezért az esettanulmányokat nem is tekintem mikrotörténetinek, csupán mikroszintűnek.⁹

A társadalmat foglalkozási kategóriák mentén szegmentáló történeti beavatkozás nyilvánvalóan egy olyan valóságot konstruál, amely sosem létezett, de még a kortársak fejében élő – és a történész számára szintén csak értelmezve, azaz egyszersmind torzítva rekonstruálható – társadalmi rétegződéssel sem vághat egybe. Ha azonban ezt a torzító rekonstrukciót választjuk, akkor is csupán egyetlen megismerhető, a választókat csoportokba soroló kortárs kategorizáció létezik: ez a választói névjegyzékek jogcímvonata. Csupán ennek az öt kategóriának (régijog, telektulajdon, háztulajdon, jövedelem, értelmiség) a felhasználásával azonban sok potenciális elemzési lehetőségtől eshet el a történész.¹⁰

A kortárs társadalomképhez azért egy módon talán mégis közelebb juthatunk: ha a választópolgárság egyik szűk csoportja, a hivatalnokok besorolásait tekintjük át. A hivatalnokok esetében ugyanis e pálya erősen hierarchizált volta, az egyes beosztások rangjának és presztízsének a fizetési kategóriákban és a megszólításokban explicit

módon megnyilvánuló kortárs megítélése a többi foglalkozási csoporthoz képest kategóriákba sorolásuk nagyobb létjogosultságát eredményezi.¹¹ Az első esettanulmányban egy „renitens” hivatalnok, az ellenzéki jelleltre szavazó kevés tisztviselő egyike, Csorba Géza esetén kívánom bemutatni, mennyire megtévesztő lehet pusztán a választói névjegyzékek statikus (és sematikus) foglalkozás-megnevezései és az emögött megbújó sztereotípiák alapján jellemezni egy választót. Anélkül persze, hogy a kategorizálás alapján történő statisztikai következtetések révén a múlttól megszerzhető tudás létjogosultságát általánosságban vitatnám, csupán e kategorizálás buktaóra hívnám föl a figyelmet; úgy vélem ugyanis, a statisztikai következtetések csupán a múlt egyik lehetséges olvasataként értelmezhetők.

Nemesi házból a munkásmozgalomba: Csorba Géza esete

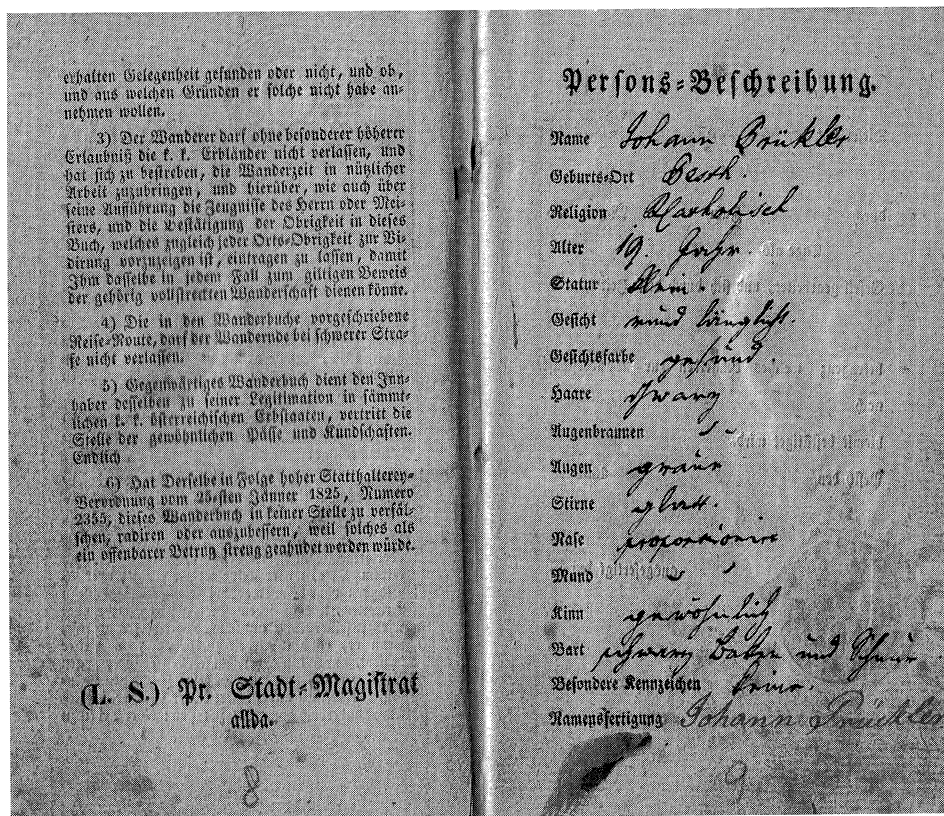
Csorba Géza 1878-ban ímökként, 1881-ben pedig ügyvédként szerepelt a Ferencvárosra és Kőbányára kiterjedő IX. választókerület

⁹ A mikrotörténelem módszereiről lásd: Czoch Gábor: I. m. Szekeres András: Mikrotörténelem és általános történeti tudás. *Századvég*, 14. sz. 1999 tél. 3–16. old. Szijártó M. István: A mikrotörténelem. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. 2., javított kiadás. Osiris, Budapest, 2006. 500–520. old.

¹⁰ A kortársak fejében élő társadalmi kategorizációt igazából a régi jog és a többi jogcím igénybevétele közti mozgások képezik le. Erre a mozgásra lásd: Kövér: I. m., 230–231. old. A budapesti IX. választókerületben azonban gyakorlatilag

használaton kívül volt a régi jog kategóriája, így a jogcímek közti választások játékának elemzése itt nem lehetséges. Azonban elgondolkodtató ez a hiány, amely ha nem is a főváros modernségére utal, de arra mindenképp, hogy mennyire modernnek akartak látszani e városrész lakói az 1870–1880-as években.

¹¹ A megszólításoknak a dualizmus korszakán végighúzó inflálódását elemzi: Kövér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég*, 13. sz. 1999 ősz. 3–20. old.



választói névjegyzékében. 1884-ben már nem található benne. 1878-ban lakcíme-ként az Üllői út 11., 1881-ben az Üllői út 23. volt bejegyezve, választójogot mindkét esetben értelmiségi alapon szerzett.¹² A szavazási listák szerint 1878-ban nem, csupán 1881-ben adott le szavazatot, ekkor a függetlenségi jelöltre, Thaly Kálmánra voksolt, vagyis Csorba a névjegyzékek sze-

Prückler János vándorkönyve
1836

„... a nyugat-európai körutazásra tudatosan készült, de nem tudni, miért nem maradt egy helyen sokáig...”

¹² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) IV.1405. Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, 1878., 1881. és 1884. évi választói névjegyzékek, IX. választókerület.

rint már nem hivatalnokként szavazott az ellenzéki jelöltre.¹³

Kérdés persze, hogy 1878-as távolmaradása a politikai nézetei és hivatalviselésének ténye közötti diszkrepanciával magyarázható-e, vagy esetleg valami mással. Csorba Géza esete azért érdemes a további vizsgálatra, mert életének fordulópontjai és politikai nézetei a forrásbőség miatt jól rekonstruálhatók. Az egyik ilyen kulcsfontosságú narratív forrás a feleségével, Tánacsics Mihály lányával közösen vezetett és a társadalomtörténetben más kérdések kapcsán már több ízben elemzett napló. Ezt egészíti ki Tánacsics Mihálynak a közös napló által tárgyalt időszakra is kiterjedő, sőt a naplóban is megemlített önéletrajza, az *Életpályám*. Másrészt Csorba Géza politikai nézeteiről is számot adott, újságcikkei mellett *A demokraczia mint a közjólét megvalósítója és biztosítója* című pamfletjében fejte ki elképzeléseit.¹⁴

Csorba Géza 1849-ben született a családközi Ekelen, nemes Csorba József ügyvéd és Palkovics Alojzia házasságából. A komáromi bencés gimnáziumban Győrött, majd a pozsonyi evangélikus líceumban végezte iskoláit, volt közben vaskereskedő-tanonc, tanító, instruktor, 1870-től pedig joghallgató lett Pesten.¹⁵ 1873-tól írnok

a Királyi Főügyészségen, s bár amint a naplóból kitűnik, meglepően keveset járt be a hivatalba, állásával mégsem volt elégedett. Igazából ügyvéd szeretett volna lenni, de nehézkesen, végül csak 1876 októberében sikerült letennie az ügyvédi vizsgát. Ezután, 1877-től Komáromban tett kísérletet ügyvédi karrierje elindítására, de 1879-ben vissza kellett térnie Pestre, ahol először a fővárosi ügyészségen volt fogalmazó-díjnok, majd 1881-ben irodatiszt lett az ügyvédi kamaránál. 1881-ben, 25 éves korában halt meg felesége, Tánacsics Eszter, ezt követően Csorba visszatért Komáromba, ahol apja ügyvédi praxisának átvételével próbálkozott. Az újabb öt sikertelen komáromi év után 1887–1890 között Kőszegen volt ügyvéd, majd közjegyző-helyettesként megfordult több helyen is, végül 1898-tól 1908-ban bekövetkezett haláláig Szeghalmon volt közjegyző.¹⁶

Csorba Géza tehát az 1878-as választás idején Komáromban élt, feltehetően az előző évben, még budapesti tartózkodása idején írták össze ferencvárosi választóként. Ezért sem meglepő, hogy nem szavazott a IX. választókerületben 1878-ban. 1881-ben a képviselő-választások június 24-én zajlottak le,¹⁷ közvetlenül Tánacsics Eszter július 2-án bekövetkezett halála előtt. Csorba te-

¹³ BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 2. doboz, 1878., 1881 és 1884. évi szavazási listái, IX. választókerület.

¹⁴ Csorba Géza: *A demokraczia mint a közjólét megvalósítója és biztosítója*. Buschmann F., Budapest, 1877. Eme röpiratában természetjogi alapokon fejtegeti, hogy a leghasznosabb államforma a „demokrácia” (szemben az arisztokratikus köztársasággal és a monarchiával), emellett olyan tabukat is döntöget e művében, mint a születési előjogokon alapuló felsőház, az

örökösödés és a magántulajdon hasznosságának kérdése.

¹⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. kötet, Hornyánszky, Budapest, 1893. 429. old.

¹⁶ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. IV. kötet. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 1942. 1123–1124. old.

¹⁷ BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, 1881. évi választási jegyzőkönyvek, IX. választókerület.

hát még Pesten tartózkodott ekkor, mivel csak felesége halála után tért vissza Komáromba. Kérdéses, hogy Táncsics Mihály miért nem került fel a névjegyzékre: ő 1878-ban még a józsefvárosi névjegyzéken szerepelt, de a későbbiekben sem a ferencvárosi, sem a józsefvárosi választók között nem található meg – pedig 1881-ben minden kétséget kizáróan a IX. választókerületben lakott.¹⁸ Elképzelhető, hogy Táncsics, aki 1848-ban Siklós, 1869 és 1872 között pedig Orosháza országgyűlési képviselője volt,¹⁹ az 1874-es választójogi reform nyomán elvesztette választójogát.²⁰

Táncsics Eszter és Csorba Géza esküvőjük napján, 1873. február 1-jén kezdtek közös naplót vezetni, amelybe felváltva írtak. A közös naplóban több ízben utaltak arra, hogy mindketten vezettek emellett saját

külön naplót is, ezek azonban nem maradtak fenn. A közös naplót 1876-ig folytatták, a férj ez év február 28-án írt utoljára bele, míg Táncsics Eszter még az év végéig vezette, igaz egyre rövidülő bejegyzésekkel. A napló félbehagyásának magyarázata nem derül ki, házasságuk ugyanis Eszter 1881-es halálával ért véget. A mindmáig a leszármazottak által féltve őrzött napló elemzését megnehezíti, hogy a kiadott változat a teljes szöveg mindössze 40 százalékát tartalmazza, igaz, a közreadó, Buza Péter állítása szerint a napi bejegyzések nem lettek meghúzva, csak teljes napok maradtak ki a kiadott szövegváltozatból.²¹ Sajnálatos módon a napló hiányos, elveszett például az a füzet is, amely az 1875-ös országgyűlési választások időszakáról számolt be. Mindezek ellenére megítélésem

18 BFL IV.1405. Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, 1878., 1881. és 1884. évi választói névjegyzékek, VIII. és IX. választókerület. Táncsics Mihály gyászjelentése szerint halálakor, 1884-ben utolsó lakása a VIII. kerületben, a Bodzafa – a mai Röck Szilárd – utcában volt.

19 Táncsics Mihály országgyűlési képviselővé történt megválasztásairól, majd 1872-es sikertelen újrválasztásáról lásd: Táncsics Mihály: *Életpályám*. Magvető, Budapest, 1978. 321–322., 449., 478–479. old. 1874-ben Táncsics a Vidáts János halálával megüresedett dunapataji kerületben is megpróbált képviselőjelöltként fellépni, nem sok sikerrel. *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója*. Válogatta és szerkesztette Buza Péter. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1994. (A továbbiakban: Táncsics – Csorba). 115. old.

20 Az értelmiségi alapon választásra jogosultak közül a lelkészek, segédlelkészek, tanárok, tanítók, községi jegyzők és kisdédvők esetében a választójogosultság feltétele lett a hivatalos alkalmaztatás, Táncsics pedig ekkor már semmilyen

ilyesfajta alkalmazásban nem állt. 1874: XXXIII. tc. 9. §. *Magyar Törvénytár, 1872–1874*. 316. old. Az is elképzelhető, hogy adóhátraléka miatt nem került fel Táncsics a névjegyzékre, 1874-től 1899-ig ugyanis az adóhátralékosok sem gyakorolhatták választójogukat. Táncsics választójoga már 1848-ban is problematikus volt: a siklói választókerületben Táncsics ellenében fellépő Batthyány Kázmér kortesei „(...) azt terjesztették, hogy engem nem lehet megválasztani, mert nincs birtokom, mit a választási törvény megkövetel; és mert én fogságban voltam. Az első érvet Tarnóczy N. nagyharsányi bíró azzal semmisítette meg, mi szerint kinyilatkoztatá, hogy egész telekből földbirtokának felét nevemre örökségül átírta; a másik érvet pedig a választó azzal tette semmivé, hogy kinyilatkoztatá, miszerint Kossuth Lajos is fogságban volt, és mégis épen Pest belvárosa választotta meg képviselőjévé.” Táncsics Mihály: I. m., 321. old.

21 Táncsics – Csorba: I. m., Buza Péter előszava. 9. old.

szerint Csorba Géza társadalmi helyzete és politikai nézetrendszere, különösen a többi forrással összevetve, e napló alapján is jogosan válhat társadalomtörténeti elemzés tárgyává.

A naplóból nem derül ki, Csorba ismerete-e személyesen Thaly Kálmánt, azt a jelöltet, akire 1881-ben leadta szavazatát. A napló lapjain viszont sokszor szerepel Tompa Antal neve, aki 1881-ben ugyan még nem adott le szavazatot, de később a IX. választókerületi függetlenségi ellenzék oszlopa lett: 1884-ben még a képviselőjelöltséget is elvállalta, 1887-ben pedig az akkori függetlenségi jelölt, Pázmándy Dénes által a választási bizottságba delegált egyik „bizalmi férfiú” volt.²² Tompa Tánicsics Eszternek az 1874. év szentestéjéről szóló bejegyzésében bukkant fel először a napló lapjain, igaz, ekkor épp távollétével érdemelte ki megemléztetését: vendégségbe várták őt az ünnepi vacsorára, amelyen két látogatót azonban így is vendégül láttak.²³ Ezután gyakran említették meg Tompát, rendszerint hasonló kontextusban: Csorba Géza rendszeresen felment hozzá pénzért, inkább kevesebb, mint több sikerrel. A következő újéven a napló ritka maliciózus megjegyzéseinek egyikét épp a leendő ferenfvárosi képviselőjelöltnek címezi Csorba: „A kávé t későbbre halasztva, engedéllyel elszedtem Tompa (Stumpf) Antal új ügyvéd és új uzsorás úrhoz, hogy Papp fizetéséből kikapjam a 15 ft házbértartozását. Hiába jártam! (Későn.)”²⁴

Első találkozásai alkalmával pénzt kérhetett Csorba Tompától, erre utal a kamatszédés és a kevésbé hízelgő újévi jelző. Tompának valami köze lehetett Csorba Géza apjának, Csorba Józsefnek, ekkor Komáromban élő ügyvédnek a peréhez. Kérdés, hogy ez-e az az ügy, amelyet Tompa 1876. március 18-án átvett. Az is elképzelhető, hogy a találkozások összefügghetnek Csorba Gézának az ügyvédi vizsgára való felkészülésével: végül ugyanis 1876. október 24-én tett Csorba sikeres ügyvédi vizsgát, ezután Tompa neve nem bukkant fel többet Tánicsics Eszter bejegyzései között – igaz, e bejegyzések egyre szűkszavúbbak lettek, az év végére pedig meg is szakadtak. Így a Csorba házaspár és Tompa Antal viszonya – az elmaradt karácsonyi vendégszolgálat, majd a hálátlan pénzkölcsönzési szituáció után – tehát újabb, szorosabb, de a napló alapján homályban maradó kapcsolatra utaló fordulatot vett.

Amint arra Gyáni Gábor is felhívta a figyelmet rá, Csorba Géza és Tánicsics Eszter egyik legfőbb tevékenységének a nyilvánosság előtt zajló reprezentációt tekinthetjük. Ezt Gyáni az „életmód tisztán kulturális dimenziójaként” „puszta szabadidős elfoglaltságnak” tekinti, „hisz a feleség nem végzett kenyérkereső munkát, a férj hivatali elfoglaltsága pedig jóval csekélyebb időt emésztett fel, mint az a mai foglaltságunk szerint elvárható lenne”.²⁵ A társaséletben való részvétel két fő formája Csorbák számára a korszolás és a kávéház-

22 BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, 1887. évi választási jegyzőkönyvek, IX. választókerület.

23 Tánicsics – Csorba: I. m., 249. old.

24 Uo., 319. old.

25 Gyáni Gábor: A kávéházba járó polgár. *Budapesti Negyed*, 4. évf. 1996 nyár-őszi, 12–13. sz. 61. old. URL: http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/12_13/gyani.html

ba járás volt. Ezt Gyáni a család szegényes lakásviszonyaival magyarázza, de a naplóból kitűnik, hogy a Csorba-család sok vendéget fogadott lakásában, igaz, ők a rokonság vagy a családi barátok körébe tartoztak, illetve a házigazdánál alacsonyabb társadalmi státusúak voltak.

Gyáni Gábor forrásértékelése szerint a napló „(...) erénye, hogy létrehozói empirikus hitelességre törekedtek: minden igyekezetük arra irányult, hogy unos untalan lejegyezzék azokat a nap mint nap ismétlődő banális, hétköznapi rutintevékenységeket, és persze a nem hétköznapi eseményeket vagy cselekedeteket is, melyek közös életüket alkották. (...) Kevés kivételtől eltekintve alig találni nyomát a naplóban a szubjektív érzelmeknek és értékítéleteknek; úgy szólnak a naplóírók emberi kapcsolataikról, a városhoz és az eseményekhez fűződő viszonyukról, hogy csak beszámolnak minderről, ám nem kommentálnak, nem osztják meg velünk reflexióikat. Kivételt képez a naplóbejegyzések sorában a férj és a feleség között a házasság első hónapjaiban megnyilvánuló gyakori érzelmi feszültség, vagy a csecsemő elvesztésével járó érzelmi megindultság verbális kifejeződése.”²⁶

Gyáni e szenttelenséget, reflektálatlanságot véli megtapasztalni akkor is, amikor a Csorba-házaspár politikai eseményekről számolt be a naplóban. Két ilyen politikai eseményt hoz fel példaként, elsőként az 1875. március 5-ei, a pártfűző alkalmából rendezett fáklyásmenetet, amelynek leírá-

sát teljes terjedelmében idézem: „... vacsoráztunk sajtot s kenyeret, azután pedig elsiettünk a fáklyásmenetet megnézendő: a Szerb utcán kiérve éppen arra mentek; hamar utánuk; roppant hosszú menet volt, a zenét nem is hallottuk, oly messze volt már; Deák lakása előtt – mely ki volt világtva – kissé megálltak, s azután folytatták útjukat az Egyetem, Úri, Dorottya utcákon, a régi Lloyd épület elé; itt sorakozva a nemzeti zászló mellé állt egy ifjú s beszédet tartott a miniszterekhez, mire azok megjelenvén az ablakban szintén intéztek pár szót az ifjúsághoz. Ezután megzendült a Szózat, s a hosszú menet visszafelé indult; úgy menet, mint jövet sokan éljenezték a minisztereket, de leginkább Tiszát. A Gizella téren lerakták a fáklyákat, s vége lett mindennek.”²⁷ A másik, Gyáni által is említett naplóbejegyzés az egyetemisták 1876. április 28-ai, az önálló vámterület és jegybank érdekében a szabadelvű és a függetlenségi pártkör előtt tartott tüntetéséről szól. Csorbáék számára a naplóban foglaltak alapján ez az esemény is olyan, mint a többi, látványosságul szolgáló nyilvános „előadás”. De lássuk, Eszter beszámolója szerint mit és hogyan éltek át az eseményből: „... itthon vacsora, azután elmentünk 3-an a Kálvin térre, hol már az egyetemi ifjúság összecsoportosult. 8 óra helyett ³/₄ 9-kor indult meg a fáklyásmenet; minket úgy oda-szorítottak a Kecskeméti utca sarkához, hogy már azt hittük, agyonnyomnak, nem menekülünk meg élve; ... ritkulván kissé a tömeg, mi is elindulánk utánuk... Utcáról

²⁶ Gyáni Gábor: Egy budapesti polgárcsalád 470 napja. *Budapesti Negyed* 4. évf. 1996 tél, 14. sz. 133. old. URL: <http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/14/gyani.html> (A továbbiakban:

Gyáni 2006b).

²⁷ Táncsics – Csorba: I. m., 268–269. old. A szabadelvű pártkör székhelye volt ettől fogva a mai Roosevelt téren állt Lloyd-palota.

utcára menve felértünk egészen a Fürdő utca sarkáig; a Szabadelvű Club előtt tartott beszédekből nem értettünk semmit, tehát hátrahúzódnánk az Erzsébet térig, s ott azután előttünk vonult el a menet, s mi meg utánuk jöttünk a Múzeum utcába a függetlenségi kör elé, hol Madarász jogász, Simonyi Ernő, Mocsáry stb. beszéltek.”²⁸

Gyáni Gábor szerint a naplóírók számára e két esemény sem több „karneváli mulatságnál, amely a tömegben való feloldódás és a látványosság biztosította élményekkel ajándékozta meg őket”.²⁹ Ezt azzal magyarázza, hogy a napló csak az események látványelemeit eleveníti meg, a beszédek tartalmáról, a tömegmozdulások deklarált céljáról említést sem tesz. Ráadásul az első esetben feltehető, hogy Csorbáék, eltérő politikai nézeteik okán, nem lelkesedtek a Szabadelvű Párt megalakulásáért, ahogy az uralkodóért sem, ugyanis az ő uralkodásának 25. évfordulójára rendezett ünnepséget is megtekintették, ráadásul hasonló hangnemben számolva be róla. Mivel Csorba Gézára vagy a Táncsics-családra a politikával szembeni apátia nem lehetett jellemző, Gyáni szerint „(...) nem is erről van ebben az esetben szó, sokkal inkább arról a társadalomlélektani átmeneti állapotról, amit a nagyvárossal megszülető modern személyiség kialakulása jelent (...)”.³⁰

A modern, nagyvárosi személyiségjegyek kialakulása mellett azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a két, valóban politikai esemény leírása mindkét esetben Táncsics Esztertől származik. Ferenc József trónra lépésének

jubileumáról ellenben Csorba Géza számolt be, igaz, ő úgy jelenítette meg ezt az eseményt, hogy Eszternek mutatott be egy újabb látványosságot. A feleség számára pedig az adott korszakban uralkodó társadalmi konvenciók szerint – a politikai kérdésekkel nem foglalkozó női nem tagjaként – nem lett volna illendő még a naplóban sem politikai kérdésekről véleményt nyilvánítania. Úgy tűnik, Csorba Géza sem közös naplójukat érezte a megfelelő terepnek politikai véleménye kifejtésére, más esetekben is, ha társaságban effajta témákról esett szó, a naplóban ezt csak a lakonikus „politizáltunk” kifejezéssel említette meg. Más kérdés, hogy miért engedte át Eszternek a politikai rendezvények elbeszélését, mindenesetre az egyetemisták tüntetése már 1876 februárja után zajlott le, abban az időszakban tehát, amikor már csak kizárólag Táncsics Eszter vezette a naplót.

Igaz, hogy az 1875 nyarán rendezett országgyűlési képviselőválasztások időszakáról beszámoló füzet elveszett, de egy korai kampányrendezvényről így is beszámolt a házaspár naplója. 1875. június 17-ei bejegyzésében említette meg Táncsics Eszter Horn Ede terézvárosi képviselőjelölt kortesbeszédét, aki július 1-jén végül Falk Miksával szemben el is nyerte a VI. kerületi mandátumot. Erről a következőképpen számolt be Eszter: „... a Király utcán mentünk ki, mely szörnyen fel van lobogózva; s éppen várták is Hornt, ki a Lövöldében fog beszédet tartani. A Lövölde előtt leszállva mi is vártuk a zsidókat; hosszas várakozás után végre megérkezének kocsikon Horn

²⁸ Uo., 350–351. old.

²⁹ Gyáni 2006b.: I. m., 151. old.

³⁰ Uo.

és a küldöttség; lelkes éljenekkel fogadtattott, ezek bementek az udvarra, mi meg ki a Ligetbe...”³¹ Itt első pillantásra a kampánytól való távolságtartás látszik megnyilvánulni, mégpedig nemcsak Eszter, hanem a férje részéről is, de szerintem inkább a zsidósággal szembeni averzióik sarkallhatták őket a kortesgyűlés mielőbbi otthagására. Antiszemita érzelmeiket ugyanis máskor sem rejtették véka alá a naplóban. Csorba Géza Istóczy Győzővel többször is felvette a kapcsolatot, együttműködésük végül azonban, úgy tűnik, nem elvi különbségek miatt nem valósult meg.³² Istóczyval először 1875. május 14-én találkozott Csorba, miután a képviselő érdeklődését felkeltette Csorbának az izraeliták népesedési viszonyairól írott cikke, és ekkor közös lapkiadás ötlete is felmerült.³³ Az ötlet Csorbát annyira felvillanyozta, hogy 1875. november 13-án az alábbi csalódott sorokat írta a naplóba: „Egy sétálás után végre Istóczy uramat interpellálhattam. Kivágta magát a lapszerkesztés, illetve kiadás ígérete alól a megváltozott viszonyokkal és a közönség érzéketlen közönyösségével. Őneki a 'zsidókérdés', mint mondá, 10000 frtjába

került eddig. (Nem valószínű, hogy miután az már megkerült, a hallgatás okát ebben találhatnók.) Lehangoltan a benne csatlakozás által, jöttem haza.”³⁴ Ennek ellenére Istóczy 1876. február 24-én megismételte ajánlatát, hogy Csorba vegyen részt az általa kiadandó lap szerkesztésében, sőt azt is kérdezte tőle, ebben az esetben otthagyná-e főügyészségi állását, de Csorba ekkor természetesen már tartózkodóban reagált a felvetésre.³⁵ Nézeteik hasonlósága viszont fennmaradt, ezt bizonyítják Csorba 1877-es röpiratának, a zsidókat a pénzarisztokráciával azonosító, és nekik egyben világhatalmi törekvéseket tulajdonító passzusai, amelyek a zsidók jogait korlátozó korábbi rendszabályok hasznosságát is fejtegetik.³⁶ Csorba sorai egyúttal meg is védik Istóczyt, akinek felszólalásai Csorba szerint csak a „zsidósajtó” általi lehurrogása miatt maradtak visszhangtalanok.³⁷

A szenvtelenség véleményem szerint e naplóban egyfajta műfaji sajátosság, ahogy apró, rutinjellegű tevékenységeiket is részletesen följegyezték. Bizonyos helyzetekben azonban a naplóbejegyzések egyáltalán

³¹ Táncsics – Csorba: I. m., 287. old.

³² Gyáni Gábor is elemzi a naplóírók nagyvárosról alkotott képének etnikai-kulturális aspektusát, a terézvárosi zsidónegyed kapcsán újra és újra megfogalmazott idegenkedésüket. Gyáni 2006b: I. m., 144. old. Csorba „munkásmozgalom” iránti elkötelezettsége a korra jellemző módon nem zárta ki az antiszemita hangnemet. A Solymosi Eszter eltűnése nyomán felkorbácsolódott indulatok közepette a – már nem is Csorba által szerkesztett – *Népszava* is a zsidók ellen uszított. Révész Mihály: *Táncsics Mihály és kora*. Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Budapest, é. n. II. 179. old.

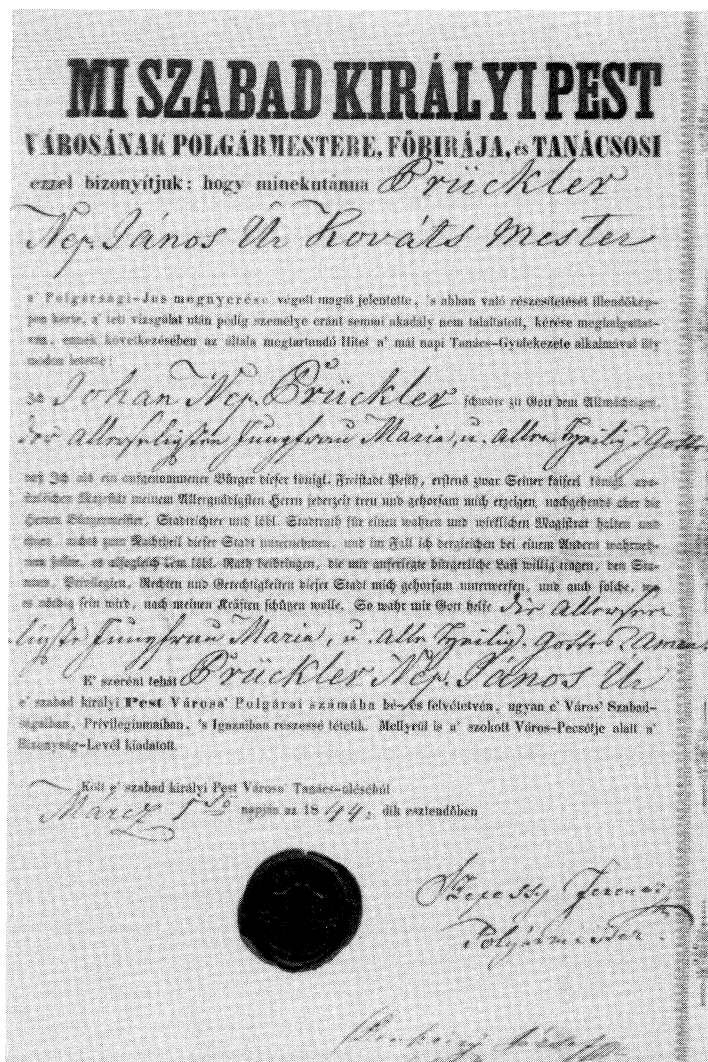
³³ Táncsics – Csorba: I. m., 282–283. old.

³⁴ Uo., 312. old.

³⁵ Uo., 333. old.

³⁶ Csorba: I. m., 93–102. old. Igaz, fejtegetéseit Csorba ezzel az eltávolító mondattal zárta le: „De ha mindezek alaptalan, fantastikus magánvéleményeknek és logikátlan következtetéseknek bizonyíthatnának is: annyi tény: hogy van egy hatalmas és folyton növekvő, erősülő *pénzarisztokraczia*, mely hatalmának érvényesítésére és általánosítására törekszik és hogy ettől inkább tarthatni, mint az erőben fogyó *főuri-rendektől*.” (Kiemelések az eredetiben.)

³⁷ Csorba: I. m., 101–102. old.



Prückler János polgárfelvételi bizonyságlevelé
 Pest, 1844

„... kétemeletes bérházat építtetett, kérdés azonban,
 hogy az ehhez szükséges tőkét apai öröksége révén
 vagy saját jövedelméből szerezte-e.”

nem nélkülözik az érzelmeket, sőt néha a pátoszt sem. Így némely családtag, különösen újszülött lányuk, Jolánka betegsége vagy halála, a kudarcoktól vagy akár az árvíz-től való félelem, a házastársak egymás közötti civódásai megjelennek a napló lapjain. Időnként pedig egyes személyekkel kapcsolatos érzelmeikbe enged betekintést a Csorba-házaspár. A legkülönösebb Tánácsics Eszter 1876. március 15-ei, apja kiszabadításának évfordulója kapcsán tett bejegyzése, amelyben hosszan korholja atyját, egyben betekintést enged a fiatal pár és az idős Tánácsics Mihály talán a kényszerű együttélés miatt sem legharmonikusabb kapcsolatába. „Nagyurakhoz, főpapokhoz, politikai ellenfeleihez ment könyörögni pénzbeli segélyért! Mily gyalázat!” – lánya fő kifogása Tánácsics ellen tehát az volt, hogy anyagi megszorultságában – lánya szerint legalábbis – elvetette elveit, s ennek adott hangot a naplóban.³⁸

Miután maga Tánácsics Mihály, lánya és veje naplójával egyidejűleg folyamatosan bővítette korábban elkezdett *Életpályám* című önéletrajzát, e két autobiografikus dokumentum is összevethető lenne. Tánácsics azonban a vizsgált időszakban egyetlen egyszer nem említi sem Esztert, sem annak férjét ezen művében.³⁹ Ez annál is inkább meglepő, mivel 1873 után többnyire egy fedél alatt élt a két generáció, Tánácsics Mihály és neje, illetve Csorbákék. Erre az együttélésre ugyan kényszerű anya-

gi okok miatt kerülhetett sor, s több hiábavaló kitörési kísérlet is történt az önálló lakóhely megteremtésére. Nem egyértelmű, hogy a Tánácsics Mihály által 1872-ben építtetett Tömő utcai bérházban egy lakásban éltek-e vagy pedig lakásszomszédok voltak. A Tánácsics-bérház elárverezése után, 1874 novemberétől 1875 januárjáig Csorbákék a Lipót utcában béreltek lakást, de ezután bérlőként visszatértek a Tömő utcai házba, majd a Soroksári (mai Ráday) utcában laktak. Az 1878-as névjegyzék szerint Csorba lakcíme ekkor az Üllői út 11. sz. alatt volt. A Tömő utcai ház elárverezése után az idős Tánácsics-házaspár pedig Ceglédre költözött, de végül, 1877-ben, Komáromba kerültek – ebben az évben költöztek ide Csorbákék is, ám ekkor sem emlékezett meg róluk az *Életpályám* szerzője. 1879-ben viszont Pestre költözött vissza a Tánácsics-házaspár, mégpedig az Üllői útra, a Köztelek épülete mellé.⁴⁰ Ugyan az *Életpályám* nem említi, de Tánácsics Mihály és neje feltehetőleg Csorba Gézáékhoz költözött Komáromba, majd együtt laktak az Üllői úton is. Erre utal Csorba 1907-es visszaemlékezése is, amelyben első komáromi ügyvédi „karrierjét” az alábbi megjegyzéssel zárja le: „Miután nekem sem sikerült az ügyvédkedésem oly rövid idő alatt – az öregek türelmetlenkedtek – és visszatértünk közösen Budapestre 1879 végén, illetőleg 1880 évi áprilisban.”⁴¹ Az együttlakást támasztja alá, hogy Tánácsics Mihály és Csor-

38 Tánácsics – Csorba: I. m., 342. old.

39 Unokáiról sem ejtett szót Tánácsics, bár korábbi, a felnőttkort meg nem ért gyermekeinek elvesztéséről mély fájdalommal számolt be. Esztert csak gyermekként említette meg. Tánácsics: I. m., 431., 440. old.

40 Tánácsics: I. m., 570. old.

41 Révész: I. m., 164. old. Ez a kötet hivatkozik Csorba itt idézett, 1907 nyarán az *Egyetértés* című lapban megjelent visszaemlékezésére, de a cikk pontos dátumát nem adja meg. Révész – forrásmegjelölés nélkül – Eötvös Károlyt is idézi, aki szerint Tánácsics

ba Géza lakcíme az 1882-es és az 1883–1884-es lakcímjegyzékben egyaránt Üllői út 23. volt.⁴² Ez a ház pedig valóban a Köztelek mellett áll. Az együttélés Táncsics Eszter 1881 júliusában bekövetkezett halála után sem szakadt meg azonnal. Csorba Géza így emlékezett vissza erre: „Még egy évig éltünk az öregekkel együtt. Akkor történt, hogy boldogult édes atyám, volt komáromi ügyvéd meghívott, hogy átadja az irodáját. Ezt elfogadtam; meghívtam az öregeket is, hogy jöjjenek szintén. Ők nem vállalkoztak; én elmentem s elvittem az akkor 3 éves kis leányomat is, Idát. Következő évben nőül vettem Békássy Lujzát,⁴³ akit az öreg Táncsicsék is megkedveltek; úgy, hogy nyaralásra meghívásunkat elfogadták s a nyarat nálunk (felváltva Komáromban és Neszmélyen) töltötték. – 1884 nyarán Táncsics Mihály meghalt.”⁴⁴

Csorba 1907-es visszaemlékezéseiben tehát sokkal kedvezőbb színben jelenik

meg Táncsics Mihály, mint Eszterrel közös naplójuk Eszter által írt bejegyzéseiben. Igaz, a régen meghalt, hírneves apósról nem is illett volna nem a mély tisztelet hangján szólnia, de Eszter halála után is fennmaradt jó viszonyukat a körülmények alapján mégsem lehet teljesen légből kapottnak tekinteni. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy após és veje politikai nézetei egészen közel álltak egymáshoz. Talán az az állítás is megkockáztatható, hogy Táncsics Mihály – amúgy radikalizmusuk okán kevés követőt vonzó – eszméi kulcsszerepet játszottak Csorba világképének kialakulásában. A közös naplóból kiderül ugyanis, hogy sokat beszélgettek. Meglepő módon azonban Csorba Géza és Táncsics Eszter naplójának lapjain Csorba politikai publicisztikájának radikális vonásai egyáltalán nem érhetők tetten. E lapokról az anyagi stabilitás megteremtésének vágyát középpontba helyező, a szegényebb

lakása egy szobából, egy konyhából és egy benyílóból állt. Révész: I. m., 153. old. Ha tényleg egy lakásban laktak, Csorbáék ekkor eléggé távol álltak a középosztályra jellemző lakásviszonyoktól, de ez mind Táncsics önéletírása, mind Csorbáék 1870-es évekbeli naplója alapján, melyekben a nélkülözés gyakran felmerülő téma, nem lenne meglepő. Vörös Károly is azt figyelte meg, hogy a korszakban a választópolgárok jelentős részére nem volt jellemző a középosztályi életmód. Vörös Károly: A fővárostól a székesfővárosig 1873–1896. In: *Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Szerk.: Vörös Károly. Akadémiai, Budapest, 1978. 430–435. old.

⁴² Igaz, a lakcímjegyzék, úgy tűnik, nem feltétlenül frissült eléggé minden kiadáskor. Csorba még az 1885–1886-os címjegyzékben is e lakcím alatt található meg, bár az 1884-ben elhunyt Táncsics ebben a kiadásban már nem szerepel. *Budapest*

főváros cím- és lakjegyzéke 1882., 1883–84., 1885–86.

⁴³ Békássy Lujza pápai földbirtokos nemesi családból származott, egyik testvére Vas megyében volt főszolgabíró. Táncsics – Csorba: I. m., Buza Péter előszava. 7. old.

⁴⁴ Révész: I. m., 182. old. Ez az idézet szintén Csorba 1907 nyarán az *Egyetértés* című lapban megjelent visszaemlékezéséből való. Ugyan Csorba itt rosszul idézte fel felesége halálának dátumát (1882-re emlékezett), de Szinnyei József szerint is csupán 1882. március 17-én költözött Komáromba – „egészségi szempontból”. Szinnyei: I. m., 429. old. Azt, hogy a Táncsics-házaspár hol lakott ezután, nem sikerült kiderítenem, mindenesetre a ma is álló klasszicista házon található emléktábla felirata, amely szerint Táncsics 1880–1881-ben lakott volna ott, a fentiek alapján nem tűnik pontosnak.

sorsúak iránt kevésbé empatikus, tipikus „alsó középosztályi”, vagy „kispolgári” család képe rajzolódik ki. Kitűzött céljuk a társadalmi ranglétrán való emelkedés volt, szabadidejüket a látványosságokra éhes nagyvárosi ember időtöltései töltötték ki, az év ritmusát a vallásban gyökerező ünnepek adták meg számukra – és ez nem lehet a férjéhez hasonlóan a *Népszavában* publikáló Táncsics Eszter világgképének hatása.⁴⁵ Csorba Géza politikai publicisztikája viszont, akárcsak apósáé, egészen más jellegű volt. Csorba Géza a munkásmozgalom pártjaiban és lapjainak szerkesztőjeként vált közismertté. 1878-ban a Nemválasztók Pártjának egyik vezetője volt, a munkáspártok egyesítésére törekedett, közben a *Népszavába* írt cikkeket, majd 1879. október 12. és 1881. március 6. között a lap szerkesztője volt.⁴⁶ Budapestről történt 1882-es elköltözése után Csorba kikerült az országos politikából (Csorba népszerűtlen lett az – ő közreműködésével is – egyesített munkáspártban, ezért hagyta ott már előbb a *Népszavát*).⁴⁷ Ezután már csak helyi lapok szerkesztésében működött közre – komáromi éveit alatt a *Komárom és Vidéke*, Kőszegen a *Kőszeg és Vidéke*, míg Győrött a *Győri Ellenőr* szerkesztője volt. Közben számos más, főleg ellenzéki lapba írt cikkeket, főleg olyan témákban, mint a függetlenség, a szociális és a

nőemancipáció, a szegényügy, a homeopátia vagy éppen a spiritizmus.⁴⁸

A nemes és komáromi ügyvédként dolgozó apától származó, állami hivatalviselésre – igaz, a jobban vágyott, de sikerrel mégsem kecsegtető ügyvédi karrier helyett – törekvő Csorba Géza politikai nézetei nem álltak összhangban társadalmi helyzetével. Elképzelhető, hogy karrierjének kezdeti sikertelensége segítette elő nézeteinek radikalizálódását, és amikor már ügyvédi, majd közjegyzői praxisra tett szert, talán épp emiatt húzódott hátra a politikától. Véleményem szerint azonban nézetei kialakulásában kulcsszerepe volt neves apósának. A választói névjegyzéken megjelölt foglalkozási kategória, 1878-ban alacsony státusú hivatalnok, 1881-ben ügyvéd (amellett, hogy ez utóbbi nem is fedí pontosan a valóságot, hiszen csupán ügyvédi képesítéssel rendelkező irodatiszt volt az ügyvédi kamaránál,) nem árulhatja el Csorba különleges helyzetét. 1881-ben (természetesen) a függetlenségi jelöltre leadott szavazata sem mutathatja meg politikai nézeteit (a közjogi elvek mentén szerveződő dualizmus kori pártszerveződések miatt ez nem is meglepő), és a választói névjegyzékekből 1878-as, valóságosan komáromi illetősége miatti távolmaradása sem érthető meg. Azonban 1881-es, Thaly Kálmánra leadott

45 Amikor megtehetette, a Csorba-házaspár cselédet is tartott, annak ellenére, hogy Csorba Géza a következőképpen vélekedett a cselédtartás intézményéről: „Ma is a cselédség a legemberietlenebb bánásmódban részesül majdnem mindenütt. Ez az ügy pedig az emberiség ügye; a cselédi viszony fentartása az emberiség szenny-foltja, az emberi méltóság arczul verése.”

Csorba: I. m., 83. old. (Kiemelés az eredetiben.)
Más kérdés, hogy a 20. század munkásmozgalmi vezetői is igyekeztek közelíteni életvitelüket az általuk amúgy erőteljesen támadott középosztályi életformához.

46 Szinyei: I. m., 429. old.

47 Révész: I. m., 168. old.

48 Szinyei: I. m. 429. old.

szavazata és a naplóban tetten érhető attitűd, a választási folyamat és a politikai események nyomon követése arra utal, hogy Csorba Géza a korai munkásmozgalmában vállalt szerepe ellenére sem rekesztette kívül magát a dualizmus politikai rendszerén.

A gazdasági elitből a politikai elitbe? A Prückler-család kísérlete

Az 1870–1880-as években a budapesti IX. választókerületben lezajlott országgyűlési képviselő-választások főszereplői között a Prückler-család tagjait is megtalálhatjuk. A választási jegyzőkönyvek szerint egy bizonyos Prückler János 1878-ban az egyik kormánypárti jelölt, Steiger Gyula által delegált „bizalmi férfiú” volt a választási bizottságban.⁴⁹ 1881. június 16-án pedig az akkori kormánypárti jelölt, báró Kemény Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter Prückler László gyáros Soroksári utca (a mai Ráday utca) 30. szám alatt található, a mai Kinizsi utca 24-26-os számú telekre is kiterjedő pezsgő-, szesz- és ecetgyárának udvarán mondta el ferencvárosi kortesbeszédét.⁵⁰ Ez utóbbi választás alkalmával Prückler Lászlót a Kemény-párt egyik fő korteseként tartották számon.⁵¹ A gyárudvar hasonló célra szolgált 1884-ben is,

amikor Kemény Gábor újraválasztására került sor. Ekkor a szabadelvű párt május 22-én a Prückler-gyár udvarán tartotta meg első gyűlését,⁵² majd június elején ismét itt került sor a képviselő találkozájára választóival, ráadásul Kemény kortesbeszédének végén az egyik házigazda, azaz a gyár társtulajdonosa, Prückler László kérte fel a választókat a jelölt elfogadására.⁵³ A választási procedúra befejeztével pedig Prückler László köszönte meg a választási elnöknek a nap folyamán tanúsított „tapintatos eljárását”.⁵⁴ Köszönetnyilvánításra jogosította fel őt, hogy – akárcsak 1881-ben – 1884-ben is Prückler László és „elvtársai” javasolták a választási bizottság előtt Kemény Gábor képviselőjelöltnek.⁵⁵

Prückler László vonzódása a politikához akkor ért a tetőpontjára, amikor a következő választások idején immár önmagát javasolta Ferencváros és Kőbánya országgyűlési képviselőjének: 1887-ben – kormánypárti programmal – indult el a választásokon. 1887 pünkösdvásárnapján elmondott programbeszédében leszögezte, hogy Tisza Kálmán híve, a kereskedőket a magyar iparcikkek népszerűsítésére buzdította, s kissé hazabeszélve kiemelte többek között a szesz- és malomipar pangását is. Fő ellenfele, a másik kormánypárti jelölt, Tolnay Lajos, a MÁV volt igazgatósági elnöke, szintén az iparfejlesztést helyezte programja középpontjába, a harmadik jelölt, az ekkor a választókerület

⁴⁹ BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, 1878. évi választási jegyzőkönyvek, IX. választókerület.

⁵⁰ *Egyetértés*, 15. évf. 1881. június 5.

⁵¹ *Egyetértés*, 15. évf. 1881. május 5., 1. old.

⁵² *Pesti Napló*, 35. évf. 1884. május 21. Reggeli kiadás, 2. old.

⁵³ *Pesti Napló*, 35. évf. 1884. június 3. Reggeli kiadás, 1. old.

⁵⁴ *Pesti Napló*, 35. évf. 1884. június 14. Reggeli kiadás, 2. old.

⁵⁵ BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, 1881. és 1884. évi választási jegyzőkönyvek, IX. választókerület.



függetlenségi érzelmű választóinak képviselőjére törekvő, magát radikálisnak, a francia demokrácia hívének valló Pázmándy Dénes igazából az esélytelenek nyugalmával indulhatott el. A *Pesti Hírlap* tudósítása szerint Prücklernek tiltakoznia kellett az antiszemitizmus vádja ellen, tiltakozása a nyilvánvalóan antiszemita *Függetlenség* című lap álláspontját figyelembe véve valóban jogosnak tűnik.⁵⁶ E lap kizárólag az antiszemita érzelmű képviselőjelöltek mellett állt ki, s az 1887-es ferencvárosi választáson ilyen jelölt nem lépett fel. A meglehetősen uszító hangnemű lap a három jelölt közül pedig leginkább Prückler Lászlót választotta céltáblájául, visszatérően élcelődve a pezsgőgyáros politikusi szerepvállalásán, például

A Táncsics Mihály által építtetett Tömő utcai bérház napjainkban Budapest, VIII., Tömő utca 6.

„... az együttélésre kényszerű anyagi okok miatt kerülhetett sor, s több hiábavaló kitörési kísérlet is történt...”

⁵⁶ *Pesti Hírlap*, 9. évf. 1887. június 13. 2. old.

ilyenformán: „Megnyílt a pezsgős czég tömött kasszája, hogy ifjabb sarjadékát, ki a gyárban úgy is csak lógos [sic!], az ország-házba vigye...”⁵⁷ A két kormánypárti jelölt között, akik végül nem tudták egyértelműen bebizonyítani, melyiküket támogatja valójában a kormány és a szabadelvű párt⁵⁸, olyan szoros lett a végeredmény, hogy második fordulót írtak ki.⁵⁹ A végső megmérettetés azonban elmaradt, amelyet a korabeli tudósítás a következőképpen indokolt: „Mivel a harmadik jelöltnek, Pázmándy Dénesnek hívei egyrészt egyenesen Tolnay pártjához csatlakoztak, másrészt a pótválasztásnál semlegességet ígért, Prückler Lászlónak semmi kilátása sem lehetett a győzelemre, ennek következtében a jelölt-ségről lemondott.”⁶⁰

De kik voltak ezek a Prücklerék, hogyan válhattak a helyi politikai élet ennyire meghatározó figuráivá? A Budapest Főváros Levéltárában őrzött magániratok között fennmaradt némi, a család 19. századi történetével kapcsolatos anyag.⁶¹ Ennek alapján, ha nem is teljes körűen, de fő vonalaiban rekonstruálható egy pesti polgári család három generációja esetében a család egyes tagjai által bevetett alkalmazkodási stratégiák sokfélesége a beinduló modernizáció miatt megváltozott környezetben. Az alább található családfán a 19. századi Prückler-família áttekinthető sémáját mutatom be.⁶² A családfán – adatok hiányában – nem tüntettem fel a legidősebb fiú, a pékmesterséget továbbvivő Prückler József ágát, valamint a későbbi leszármazottakat sem. Feltehetően nem minden gyermek

⁵⁷ *Függetlenség*, 8. évf. 1887. május 19. 2. old.

⁵⁸ A kölcsönös vádaskodásokról, amelyekkel a két kormánypárti jelölt hívei kétségbe vonták, hogy a másik jelölt a kormány és a kormánypárt támogatását bírja, lásd: *Pesti Napló*, 38. évf. 1887. június 11. 1. old. *Pesti Napló*, 38. évf. 1887. június 12. 1. old. illetve *Pesti Hírlap*, 9. évf. 1887. június 11. 2. old. és *Pesti Hírlap*, 9. évf. 1887. június 12. 2. old. A *Függetlenség* viszont másként interpretálta azt a tényt, hogy két kormánypárti jelölt lépett fel: „(...) Prücklert a hü kormánypártit végre valahára a kormánypárt végrehajtó bizottsága is akceptálta, mint jelöltet. Tisza Kálmán megcsinálta a Ferencvárosban szokott taktikáját. Előbb Tolnai Lajos mellett foglaltatott állást, hogy ezt ellenzéki haragra ne lobbantsa; később azonban sutyomban állást foglaltatott ellene, hogy ellensúlyozza és esetleg megbuktassa. Ez a taktika képezi most beszéd tárgyát a fővárosban, habár elváltak rá készülve, mikor a kormány legszolgáibb embereit Prückler oldalán látták mindjárt kezdetleg korteskedni.” *Függetlenség*, 8. évf. 1887. május 27. 2. old.

⁵⁹ Prückler László bizalmi férfiai: Horváth Lajos, Rittinger Károly, Szerényi István, Rebrovics György

a korábbi választásokon is a kormánypárti jelölteket támogatták. Tolnay Lajos 1887-ben 937, Prückler 760 szavazatot kapott, míg Pázmándy a korábban függetlenségi érzelmű IX. választókerületben megalázó vereséget szenvedett, miután csak 218 választó állt mellé. BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, IX. választókerület, 1887. évi választási jegyzőkönyvek.

⁶⁰ *Egyetértés*, 21. évf. 1887. július 5. 2. old.

⁶¹ BFL XIII.5 Prückler család iratai.

⁶² A családtagok lakóhelyeit nehéz elkülöníteni, hiszen mind a Károly körúti, mind a Képrő utcai ingatlan a család több ágának tulajdonában volt egyszerre, és például ifjabb Prückler Ignác lakott mind a Soroksári utca 30. szám alatt, mind a Képrő utcai házban. A lakóhelyek azonosításában segítségemre volt: *Pest város topográfiai mutatója. 1. Belváros, Lipótváros.* (Topográfiai mutatók I.) Összeáll.: Bácskai Vera. BFL, Budapest, 1975. Pest város topográfiai mutatója. 3. *Ferencváros.* (Topográfiai mutatók IV.) Összeáll.: Bácskai Vera, Hidvégi Violetta. BFL, Budapest, 2000.

látható a családfán, így Prückler Ignácné Wágner Lujza végakaratóban említi Paula nevű lányának stafírungiát is, Paula viszont nem szerepel a végrendelet kedvezményezettjei között, tehát valószínűleg az 1877-ben kelt okirat keletkezésekor már nem volt az élők sorában.⁶³ Ugyanezen okirat említi a rendelkező Irma nevű unokáját, aki 1898-tól fogva a lakcímgjegyzékek szerint tanítónő volt és nagy-nagynénjével, Prückler Klárával élt együtt, de nem derül ki, Wágner Lujza melyik lányától származott.⁶⁴ Prückler Klárának volt továbbá egy Géza nevű fivére, valamint egy nővére is. Prückler László leányairól, Margitról, Lujzáról és Ilkáról csak annyit tudtam kideríteni, hogy Ilka az 1910-es lakcímgjegyzék szerint gépírónő volt, és apjával egy fedél alatt, a Lónyay u. 60-ban lakott, majd 1928-ban már hivatalnok megjelöléssel élt ugyanitt.⁶⁵

A Prückler-család

A legidősebb Prückler József, fehérsütő mester és pesti polgár 1843-ban építtette emeletes házát a pesti Belvárosban, a Kecskeméti utca, a Képíró utca és a Bástya utca által bezárt telekre.⁶⁶ Halála után, 1848. március 20-án felvett hagyatéki leltára szerint vagyona, miután felesége, született

Ottinger Klára már korábban elhunyt, három nagykorú fiára, Józsefre, Ignácra és Jánosra szállt. A legnagyobb érték a belvárosi Országúton (a mai Károly körúton) lévő, 18 000 forintot érő ház volt, úgy tűnik, az előbb említett másik házat ekkorra már fiai birtokolták. Az adósságok levonása után maradt 30 300 forintnyi örökséget a három fiú között egyenlő arányban osztották fel.⁶⁷

A legidősebb Prückler József, úgy tűnik, tudatosan terelte három fiát három különböző pályára. Helyesen dönthetett, mert például legidősebb fia, aki egyedülként folytatta az apa mesterségét, nyomtalanul el is tűnik a forrásokban a későbbiek során. Ez a Prückler József futhatta be tehát a három testvér közül a legkevésbé sikeres karriert. Róla, akit Képíró u. 374. (azaz az imént említett telek, a mai Képíró u. 11.) szám alatt lakó pékmesterként említi a forrás, annyit tudunk még, hogy alhadnagy volt a pesti gyalog nemzetőrség 4. századánál.⁶⁸

A legidősebb Prückler József irányító szerepére utalnak azok a levelek, amelyeket Prückler Jánossal váltott fia vándorévei alatt. Prückler János ugyanis, fennmaradt vándorkönyve alapján, amelyet 1836-ban állítottak ki, egy évig a pesti Unger Ferencnél volt kovácslegény, ezután Pozsonyban dolgozott egy kovácsmester mellett 1836 augusztusában, majd Sopronban 30 hétre beállt egy kocsigyártóhoz. Ezt követően

63 BFL VII.175 Steinbach István közjegyző iratai. 635/1877. Özv. Prückler Ignácné Wágner Lujza végrendelete.

64 *Budapest főváros cím- és lakjegyzéke*, 1896., 1906.

65 *Budapest főváros cím- és lakjegyzéke*, 1910., 1928.

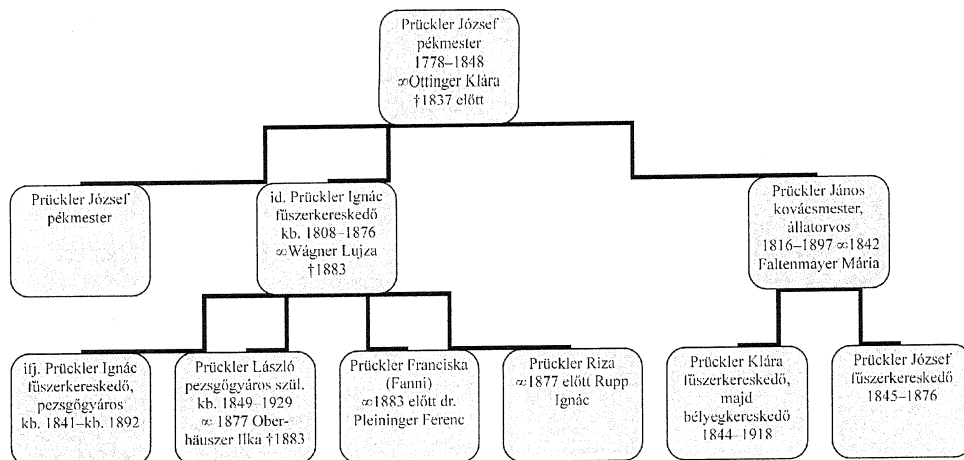
66 Bierbauer Virgil: Pesti építőmesterek munkássága,

1809–1847. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1. évf. 1932. 88. old.

67 BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler József hagyatéki leltára.

68 *Pest-budai nemzetőrök 1848–1849.*

Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Vál. és szerk.: Czaga Viktória és Jancsó Éva. BFL, Budapest, 2001. 350., 415. old.



ausztriai és észak-itáliai területeket érintő körútra ment, ám 1837 augusztusában visszatért Bécsbe, ahol 1839 áprilisáig tartózkodott mint kovácslegény.⁶⁹ Ezután Pozsonyban Matthias Brunnernél volt 1839. augusztus 11-ig alkalmazásban, majd újabb vándorévek következtek: ekkor délnémet területeken és Franciaországban fordult meg.⁷⁰ Kiadott útlevelei szerint erre a nyugat-európai körutazásra tudatosan készült, de nem tudni, miért nem maradt egy helyen sem sokáig, s azt sem tudjuk, miért is tért vissza Bécsbe.⁷¹ Kérdés, hogy e nagy

ívű vándorút, amely nem csak közeli városokat érintett, mennyire volt szokványos a korabeli pesti kovácslegények körében. Mindenesetre Prückler Jánosnak eredetileg más tervei voltak, erre utal apjának írt 1837. március 19-ei levele is, amelyben arról számol be, hogy nagyon jól érzi magát a bécsi állatkórházban, s még két esztendeig szeretne ott tanulni, amennyiben apja engedélyezi azt.⁷² Az atya azonban másként döntött, amelyre a fiú e levél elküldését követően megkezdett vándorútja utal, továbbá az a levél, amelyben az apa nyomaté-

69 BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler János vándorkönyve és útlevelei Az utazás állomásai: 1837. május 1-10: Graz, május 10-18: Marburg (Maribor), május 22-július 3: Laibach (Ljubljana), ezután az egyes városokban 1-2 napot eltöltve az alábbi útvonalon jutott Bécsbe: Opischina (talán Villa Opicina Triest mellett), Velenca, Verona, Trento, Brixen (Bressanone), Innsbruck, Schwaz, Rattenburg, Salzburg és Linz.

70 Az udvari kancellária 1136. sz. útlevele a következő országokba engedélyezte számára az utazást három év időtartamra: Bajorország, Hannover,

Poroszország, Szászország, Württemberg és Franciaország. Utazása során az alábbi nagyobb városokat érintette: Linz, Passau, Regensburg, Nürnberg, Ingolstadt, Augsburg, Ulm, Stuttgart, Konstanz, Freiburg im Breisgau, Strassburg, Ulm, Augsburg, München, Linz és Bécs. Prückler János végül 1840. március 30-án érkezett vissza Pestre. BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler János vándorkönyve és útlevelei.

71 Uo.

72 BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler János levele apjához, Prückler Józsefhez, 1837. március 19.

kosan felszólítja fiát a kovácmesterség alapos kitanulására.⁷³ A rendszeres állatorvosi képzés megindulása előtt a kovácsok gyógyították az állatokat is, de e két szakma még a 19. század során is összefonódott, ezzel magyarázható az, hogy Prückler János a bécsi állatkórházban (is) tanult.⁷⁴ Pestre való visszatérése után Prückler János hamarosan pesti polgár és kovácmester lett.⁷⁵ Az állatgyógyászathoz való vonzódásáról ezután nincs több hír, de vélhetően ez irányú szakértelmének köszönhető, hogy a későbbiekben közegészségügyi felügyelő lett.⁷⁶ Ám nem ez volt első városi tisztsége. 1862-ben ferencvárosi, tiszteletdíjjal ellátott esküdt volt, mely pozícióját – az 1874-ből fennmaradt fizetési ív tanúsága szerint – a város-egyesítés után is megőrizte.⁷⁷

Prückler János vagyonának eredetét nem sikerült kiderítenem. Tény, hogy 1873-ban a Soroksári utca 25. szám alatt kétemeletes bérházat építtetett, kérdés azonban, hogy az ehhez szükséges tőkét apai öröksége révén vagy saját jövedelmé-

ből szerezte-e. A legnagyobb pesti adózók 1873-as összeírása szerint Prückler János mindenesetre háztulajdona révén 329 forint 66 krajcár házbér utáni egyenes állami adót fizetett, míg jövedelmi adója 25 forint 35 krajcárt tett ki, ezzel az 1187. helyet foglalta el a listán.⁷⁸ Vörös Károly már leszögezte, hogy a jövedelem, illetve a vagyon (különösen a háztulajdon) után fizetett adómenyiség aránya, noha eltérő jövedelemszerzési stratégiák meglétére utal, mégsem feleltethető meg egyértelműen a társadalom tradicionálisabb, vagyonfelhalmozó, illetve modernebb, üzleti tevékenységéből jövedelmet húzó szerkezeti eleminek.⁷⁹ A *Hof- und Staats-Handbuch der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie* című évkönyv 1873 és 1889 közötti valamennyi kötete szerint Prückler János 1873-tól tagja volt a fővárosi törvényhatósági bizottságnak, mint az 1200 virilisből választott kétszáz tag egyike.⁸⁰ A városi politikában való aktív részvétel sarkallhatta tehát arra, hogy 1878-ban Steiger Gyula által delegált „bi-

⁷³ BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler József levele fiához, Prückler Jánoshoz, 1837. november 4.

⁷⁴ *Magyar néprajzi lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gyula. 3. kötet K–Né. Akadémiai, Budapest, 1987 [1980]. 286–287. old. „kovács” szócikk. Ezúton köszönöm Orosz Istvánnak, hogy felhívta figyelmemet e két szakma közös eredetére.

⁷⁵ 1842. február 1-jén kelt házassági szerződése idején már kovácmester, menyasszonyának, Faltenmayer (Falkenmayer) Máriának adott jegyajándéka kovácsipari iparjogosítványa, valamint szerszámkészlete volt. Prückler János polgáresküjét is kovácmesterként tette le 1844. március 1-jén. BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler János és Faltenmayer Mária házassági szerződése, illetve Prückler János polgáresküje.

⁷⁶ Közegészségügyi felügyelői igazolványát az 1885. évi 22080/III. sz. fővárosi határozat alapján adták

ki. BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler János iratai.

⁷⁷ Uo. 1892-ben a lejáró mandátumú esküdtek között szerepelt, de kérdéses, hogy tényleg végig kitöltötte-e mandátumát.

⁷⁸ BFL IV.1303.j Pest Szabad Királyi Város iratai. Választási iratok (1865–1873). Budapest legnagyobb adófizetői, Pest város, 1873. Ezúton köszönöm meg Balogh János Mátyásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta ezen forrás digitális kópiáját.

⁷⁹ Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában II. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 18. évf. 1971. 263–264. old.

⁸⁰ *Hof- und Staats-Handbuch der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie*. Wien, K.K. Hof- und Staatsdruckerei, (A továbbiakban:

zalmi férfiú” legyen a választásokon. Természetesen egy honoráciorhoz méltóan, az általam vizsgált összes (a két 1878-as, az 1881-es és az 1884-es) választáson leszavazott, 1878-ban Steiger Gyulára, a következő két alkalommal pedig Kemény Gáborra.⁸¹ A későbbiekben azonban, úgy tűnik, Prückler János tényleg visszavonult az aktív gazdasági tevékenységtől. Ahogy ezen a listán, úgy a választói névjegyzékekben és a lakcímtárakban is háztulajdonosként, nem pedig kovácmesterként bukkant fel. Ez szerintem felfogható egy olyan életstratégiának, amely a sok energiát és mozgékony-ságot igénylő jövedelemszerzés gyümölcsseit idővel vagyonná alakítva, az abból származó bevételek révén nyugodtabb öregkort biztosíthatott. Kérdéses azonban, hogy kovácmesterként sikeres vállalkozó maradt-e: gyermekei, a legifjabb Prückler József és – természetesen – Prückler Klára is más mesterséget folytattak.

A legifjabb Prückler József ugyanis nagybátyja, idősebb Prückler Ignác nyomdokai-ba lépett. A fiú 1861 és 1864 között idősebb Prückler Ignác fűszerkereskedésében volt tanonc, ráadásul ezzel egyidejűleg ke-

reskedelmi szakirányú vasárnapi iskolát végzett.⁸² A fűszerkereskedésre feljogosító iparjegyet 1873 novemberében váltotta ki, és közvetlenül ezután meg is nyitotta fűszerkereskedését, mégpedig a Soroksári u. 24. szám alatt – mely azonos apja Soroksári utca 25. szám alatti ingatlanával.⁸³ Az 1876-ban 92324. számon bejegyzett „Prückler J. C.” céget már leánytestvére, Prückler Klára jegyezte.⁸⁴ Ifjabb Prückler József ugyanis, az 1876 augusztusában esedékessé vált, a Budapesti Királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszék előtt megtett cégjegyzés esetén már nem volt az élők sorában: a csatolt halotti anyakönyvi kivonat szerint 1876. március 13-án „agyonlőtte magát önkívüli állapotban”, a rejtélyes haláleset után örökösei, még élő szülei pedig inkább lemondtak a cégről, mégpedig leánygyermekük, Prückler Klára javára.⁸⁵ Klára megemelte a kereskedés presztízsét, a Belvárosba, előbb a Régiposta, majd a Koronaherceg (a mai Petőfi Sándor) utcába telepítette át, s lassacskán teljesen megváltoztatta az üzlet profilját. Prückler Klárát ugyanis a bélyeggyűjtők az első magyar bélyegkereskedőként tisztelik, és a század-

Hof- und Staats-Handbuch) 1876–1889.

⁸¹ BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 2. doboz, 1878., 1881. és 1884. évi szavazási listák, IX. választókerület.

⁸² Az ezt igazoló okiratok: BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler József iratai.

⁸³ Uo. Prückler József 77631/1873. számú iparjegyének kiállítás dátuma: 1873. november 18. A kereskedés megnyitásáról szétküldött értesítésében azt állította, tizennégy évi kereskedelmi tevékenység volt már ekkor a háta mögött, ebből hét évet nagybátyjánál, Prückler

Ignácnál töltött.

⁸⁴ BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler József iratai.

⁸⁵ BFL VII.2.e Budapesti Királyi Törvényszék. Cégbírósi iratok. Cg. 1876/2424. A halotti anyakönyvi kivonatban tévesen az szerepel, hogy ifjabb Prückler József 34 évet élt, pedig valójában 1845-ben született. Az öngyilkosság okairól semmit nem tudtam kideríteni, abból ugyanis, hogy 1867. január 17-én katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították, önmagában még nem feltételezhető a lelki instabilitás. BFL XIII.5 Prückler család iratai. Prückler József iratai.

fordulóra a „Prückler J. C.” cég már teljesen a bélyegárusításra szakosodott.⁸⁶ Az idős, „magánzó”-ként visszavonult Prückler János pedig a lakcímgjegyzékek szerint követte leányát, így 1894-ben mindketten a Régi posta utca 5. szám alatt, 1896-ban pedig a VII. kerületben, a Szentmihályi út 24. szám alatt laktak.⁸⁷

A középső fiú, idősebb Prückler Ignác és leszármazottainak magániratai nem maradtak fenn a Prückler család iratai között, ezért ennek az ágnak a történetét más forrásokból lehet csak rekonstruálni. Ezek szerint idősebb Prückler Ignác szintén kettős tevékenységbe fogott: a Képiró utcai házban fűszerkereskedést nyitott, de egyzersmind 1834-ben a Soroksári utcában szeszgyárat is létrehozott, ahol először gyártottak Magyarországon – a napóleoni háborúk nyomán Európa-szerte közkedvelté vált – pezsgőt.⁸⁸ A vállalat felfutása feltehetően a pezsgőgyártás beindulásával függött össze, ahogy a család ferencvárosi kötődéseinek kialakulása is. Az 1873-as pesti adózók között Prückler Ignácot sok-

kal előkelőbb helyen látjuk viszont, mint Jánost, ő ekkor a családból a Kecskeméti utcai és a Károly körúti ház, valamint a Soroksári utcai gyárkomplexum után is adózott, ezen kívül 413 forint 24 krajcár jövedelmi és közel ötven forint személyi kereseti adót is fizetett, a teljes adóösszeg pedig 1174 forint 9 krajcárt tett ki, így a 349. helyen volt található a listán.⁸⁹ 1876-os halálakor a *Vasárnapi Ujság* mint fővárosi gyártulajdonosról és tekintélyes derék polgárról emlékezett meg róla, a fővárosi közgyűlése pedig határozatában a következőképpen méltatta: „egyike volt a boldogult azon kiváló férfiakkal, ki a közügyek terén tanúsított buzgalma, különösen pedig a kereskedelem terén tanúsított szakismerete és tevékenysége által a fővárosi lakosság köztiszteletét bírta”.⁹⁰

Idősebb Prückler Ignác halála után fiai, ifjabb Prückler Ignác és Prückler László vették át a fűszerkereskedést és a pezsgőgyárat.⁹¹ A Károly körúti ház Prückler Ignác özvegye, Wágner Lujza kezén maradt, és halála után, 1884-ben került négy gyerme-

⁸⁶ <http://mabeosz.mavinformatika.hu/tart3-img/kepeslap/pruckler.htm> Letöltés ideje: 2009. június 21.

Prückler Klára tevékenységéről testvérének, Prückler Gézának fia, Porteleki József írt rövid összefoglalót, amikor az 1960-as években átadta nagynénje keresztlevelét és arcképét a Bélyegmúzeumnak. Ezúton köszönöm a Bélyegmúzeum igazgatójának, Nikodém Gabriella és muzeológusának, Zombor Zoltán szíves segítségét.

⁸⁷ *Budapest főváros cím- és lakjegyzéke*, 1894., 1896.

⁸⁸ Xantus Zoltán: *Ferencvárosi évszázadok*. Gutenberg Unokái, Budapest, 1992. 24. old. Adalékok a Belső-Ferencváros történetéhez. Budapesti Városszépítő Egyesület, 1986. 331–333. old.

⁸⁹ BFL IV.1303.j Pest Szabad Királyi Város iratai. Választási iratok (1865–1873). Budapest legnagyobb adófizetői, Pest város, 1873.

⁹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 23. évf. 1876. május 21. 333. old. Budapest főváros (1892-től székesfőváros) törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1873–1949. Eredeti jelzet: BFL IV.1403.a Adatbázis elérhetősége: <http://nfo.arcanum.hu/szki/opt/a070906.htm?v=pdf&a=start&a1> (A továbbiakban: Közgyűlési jegyzőkönyvek) 1876. 88–89. kgy. sz. 1876. május 17-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve.

⁹¹ A 71963/1876. számú cégjegyzés szerint a „Prückler Ignác” cég a Képiró utcai fűszerkereskedésből, valamint a Soroksári utca 31. és a vele határos Kinizsi utca 8. számú ingatlanokon található szesz-, ecet- és pezsgőgyárból állt, a cég beltartói ifjabb Prückler Ignác és Prückler László voltak. BFL VII.210 Krajner Emil közjegyző iratai. 331/1876.

ke, valamint unokája tulajdonába.⁹² A cégtulajdon lehetővé tette, hogy Prückler László 1883-tól 1888-ig az 1200 legnagyobb adófizető közül választva a budapesti törvényhatósági bizottság tagja legyen,⁹³ és a cég 1888-tól 1918-ig folyamatosan viselje az „udvari szállító” titulust.⁹⁴ Ennek ellenére 1888-ban végfelszámolás indult a cég ellen, melynek eredményként az ettől fogva „Prückler & Co.” nevet viselő közkereseti társaságnak a családból Prückler László maradt a beltagja, míg a másik beltag Bernhard Gyula kereskedő, a „Prückler Ignác” cég egyik fő hitelezője lett.⁹⁵ Egyidejűleg a családon belül is vagyoni per zajlott le, ami végül egyezséggel zárult: a kiskorú Prückler Margit, Lujza és Ilka nevében fellépő gyámok perelték be Prückler Lászlót és ifjabb Prückler Ignácot.⁹⁶ 1888-ban Prückler László ismeretlen okból, az 1887-es országgyűlési választásokon elszenvedett fiaskó vagy talán épp ezen pénzügyi nehézségek okán, lemondott törvényhatósági bizottsági tagságá-

ról.⁹⁷ Vagyona azonban tovább apadt: az 1890-ben a kőbányai Óhegy 8143–8146. helyrajzi szám alá költözött „Prückler & Co.” céget (egyúttal az új gyár területén található lakását is) 1897-ben teljes egészében átadta a társnak, Bernhardt Gyulának.⁹⁸ A pezsgőgyár tehát – mindössze 10 000 forintért – ettől fogva nem volt a névadó család birtokában, hanem Bernhardt Gyula kizárólagos tulajdonában álló egyéni kereskedelmi cég lett. Viszont így a gyárat hitelekkel támogató családtagoknak, Pleininger Ferencné született Prückler Franciskának (akinek Bernhardt Gyula legkésőbb 1899-ig megfizetni tartozott a cég 10 814 forint tartozását és annak kamatait), illetve a három kiskorú Prückler-lánynak: Margitnak, Lujzának és Ilkának (akiknek 14 435 forint 25 krajcár és annak járulékaik után a jelzálogi tartozást szintén Bernhardt Gyulától húzták) kintlevőségeiket immár nem rokonuktól kellett bevasalniuk. Prückler László ráadásul, mint a három kiskorú lány gyámja, jogosult lett a gyáringatlan eladása

⁹² BFL VII.175 Steinbach István közjegyző iratai. 635/1877. Özv. Prückler Ignácné Wágner Lujza végrendelete.

⁹³ Prückler László 1876 és 1878 között a törvényhatósági bizottság a IX. választókerületből választott póttagja, 1878-tól rendes tagja volt. Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1876. 287. kgy. sz. Az 1876. november 29-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve. Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1878. 208. kgy. sz. Az 1878. október 2-3-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve. Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1883. 7. kgy. sz. Az 1883. január 10-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve.

⁹⁴ *Hof- und Staats-Handbuch 1876–1918*. Bár feltehetőleg eddigre (1910 körül) megszűnt már a

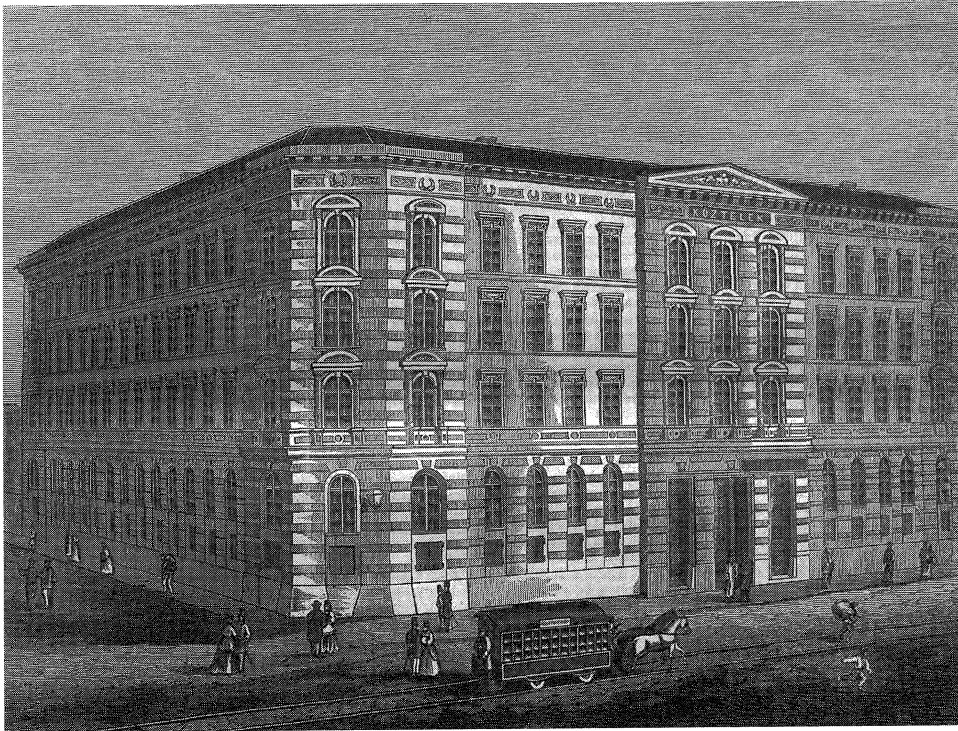
cég jogutódja is.

⁹⁵ A végfelszámolás megindítása: BFL VII.175 Steinbach István közjegyző iratai. 651/1888. A „Prückler & Co.” közkereseti társaságot 1889. májusában jegyezték be. BFL VII.2.e Budapesti Királyi Törvényszék. Cégbírósági iratok. Cg. 1889/161.

⁹⁶ BFL VII.2.c Budapesti Királyi Törvényszék. Polgári peres iratok. 1888/I.200.

⁹⁷ Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1888. 150. kgy. sz. Az 1888. június 6-ai közgyűlés jegyzőkönyve.

⁹⁸ A Kőbányai ingatlan 1889-ben még együtt vette Prückler László és Bernhardt Gyula, mégpedig 16 000 forintért. BFL VII.173 Gászner Béla közjegyző iratai 1977/1889.



esetén az árvák nevében a jelzálog után járó kamatokat is felvenni.⁹⁹

1894-ben Prückler László azonban újra visszatért a helyi politika porondjára, de ekkor már mint a IX. választókerületben megválasztott fővárosi törvényhatósági képviselő, és 1906-ig ebben a minőségében maradt a testület tagja. Így, ha vagyona alapján nem is, de a kerületben élvezett tekintélye révén újra a fővárost vezető választott testület tagja lehetett, igaz, ahogy korábban sem, ezután sem gyakori felszólá-

A Köztelek épülete
1873

„... a régen meghalt, hírnevés apósról nem is illett volna nem a mély tisztelet hangján szólnia...”

⁹⁹ BFL VII.2.e Budapesti Királyi Törvényszék. Cégbírósági iratok. Cg. 1889/161.

lásairól volt híres.¹⁰⁰ 1913-ig még különböző lakcímeiken, legutoljára a már említett Lónyay utcai lakcímen bukkan fel. 1929-ben bekövetkezett haláláról a fővárosi közgyűlés is megemlékezett.¹⁰¹

Ifjabb Prückler Ignác volt – Prückler János és László mellett – a harmadik a családból, aki a ferencvárosi választói névjegyzékeken (1881-ben és 1884-ben, háztulajdonosként) szerepel. Ugyan ő is tulajdonosa volt a korteseseményeknek helyet adó gyárnak, és mind 1881-ben, mind 1884-ben le is szavazott Kemény Gáborra,¹⁰² azonban úgy tűnik, a politikai színtértől következetesen távol maradt, feltehetően átköltözött a család eredeti, Képiró utcai házába, ahová a lakcímjegyzékek már e választások idején is lakóhelyét teszik.¹⁰³

A „Prückler Ignác” cég végfelszámolásánál dr. Wagner Géza ügyvéd is szerepet játszott, mint a hitelezők Bernhardt Gyula melletti másik fő képviselője. Az ő neve

gyakran felbukkan mind a családdal kapcsolatos dokumentumokban, mind az 1881-es és 1884-es ferencvárosi választásokkal kapcsolatos iratokban. Dr. Wagner Géza svábhegyi nyaralójában köttetett meg a Prückler László és leendő felesége, Oberhäuszer Ilka közötti házassági szerződés is, melynek egyik tanúja maga a házigazda volt. Ráadásul a szerződés fő kedvezményezettje, Oberhäuszer Mária úrhölgy lakcíme éppúgy az Üllői út 1. szám alatt volt, mint Wagner Gézáé.¹⁰⁴ Szintén az ügyvéd volt a tanú Prückler Ignácné Wágner Lujza végrendeleténél, és ő képviselte az özvegyasszonyt a Károly körút 16. társtulajdonosa ellen a ház kezelése kapcsán 1881-ben folyó perben.¹⁰⁵ A Soroksári utca 30. számú ingatlan a „Prückler Ignác” cég felszámolása után – feltehetően az adósságok rendezésének eredményeként – Wagner Géza kezébe került.¹⁰⁶ Wagner Géza egyúttal Prücklerékhez hason-

¹⁰⁰ *Hof- und Staats-Handbuch* 1896–1906. Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1894. 540. kgy. sz. Az 1894. december 27-ei közgyűlés jegyzőkönyve. Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1906. 499. kgy. sz. Az 1906. október 24-ei közgyűlés jegyzőkönyve. Ebben az időszakban két, kőbányai vonatkozású előterjesztésben bukkan fel a neve: egy Halom utcai ingatlan kisajátításának előterjesztője, illetve megőrökítik nevét a kőbányai plébániatemplom építéséhez hozzájáruló adománya miatt. Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1897. 380. kgy. sz. Az 1897. június 14-ei közgyűlés jegyzőkönyve, illetve Közgyűlési jegyzőkönyvek 1902. 450. kgy. sz. Az 1902. október 24-ei közgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁰¹ Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1929. 282. kgy. sz. Az 1929. október 9-ei közgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁰² BFL IV.1405. Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 2. doboz, 1881. és 1884. évi szavazási listák, IX. választókerület.

¹⁰³ 1882 és 1888 között folyamatosan e címen

szerepel, az 1891-es kötetből kezdve viszont már ebből a forrásból is eltűnik. *Budapest főváros cím- és lakjegyzéke*, 1882., 1883–84, 1885–86, 1888, 1891–92.

¹⁰⁴ BFL VII.210 Krajner Emil közjegyző iratai 1244/1877.

¹⁰⁵ BFL VII.175 Steinbach István közjegyző iratai. 635/1877. Özv. Prückler Ignácné Wágner Lujza végrendelete. BFL VII.2.c 1881/I.313. Özv. Prückler Ignácné Wágner Lujza és Mirt Antal pere. Vezetéknevük alapján talán rokoni kapcsolatban álltak.

¹⁰⁶ *Budapest főváros cím- és lakjegyzéke* 1891–92. A gyárkomplexum Kinizsi utcai része még 1894-ben is a Prückler fivéreké volt, de 1896-ban már nem. Ekkoriban a Prückler-ingatlanok már sorra mások kezére jutottak, utoljára, 1907-ben, már a Képiró utcai ház is kikerült az utolsó Prückler-tulajdonos, dr. Pleininger Ferencné Prückler Fanni tulajdonából. *Budapest főváros cím- és*

lón a ferencvárosi honorációrok közé tartozott: amikor Kemény Gábor 1884-ben a Soroksári utcai Prückler-gyár udvarán tartotta kortesbeszédét, Wagner Géza vezette a Kemény elé menő küldöttséget.¹⁰⁷ 1881-ben a választási bizottság jegyzője, 1884-ben pedig az egyik szavazatszedő küldöttség helyettes elnöke volt.¹⁰⁸

A Prückler-család, mint láthatjuk tehát, a fővárosi gazdasági elit azon csoportját képviselte, amelyik a régi pesti német polgárságból eredeztethető, hiszen tagjai már 1848 előtt pesti polgárok voltak, eredetileg német nyelvűek és katolikus vallásuk mellett ez határolja el a másik három jellegzetes csoporttól, a görög–szerb ortodox, a protestáns területekről bevándorolt, illetve a zsidóságban gyökerező csoportoktól.¹⁰⁹ Noha ebben a családban is volt felemelkedés és hanyatlás, véleményem szerint mégsem lehet a Prückler-család történetét a Buddenbrook-effektus fogalmával leírni.¹¹⁰ Kérdéses például, hogy mennyire lehet ezt a családot egyáltalán a nagypolgárság köréhez sorolni. Hiszen igaz, hogy a család többszörösen is képviseltette magát az 1200 legtöbb adót fizető névsorában, ám a listán szereplő tagokat mégis bajosan le-

hetne azonosítani – a forrás problematikus voltából adódóan – a pesti gazdasági elitel. Teljes bizonyossággal csak annyit lehet kijelenteni, hogy a IX. kerület gazdasági élvonalába tartoztak a Prückler család tagjai (már ha van értelme a főváros kerületeit ilyen módon önálló entitásként felfogni). A legidősebb Prückler József még a céhes világ képviselője, „modernségét” csupán abban lehet megragadni, hogy fiait igyekezett eltérő pályákra irányítani, noha, mint hagyatékának végrehajtásából kiderül, fiait egyenlő részben örökölték vagyonát – lehet, hogy nem akarta a pesti fehérsütők számát gyarapítani. Ámbár jeleskedett a vagyon felhalmozásában, *homo novus*nak mégsem mondható. Az első, modern vállalkozónak tekinthető karakter a családban idősebb Prückler Ignác volt, aki egyben a legsikeresebb is lett közülük. Az 1880-as években viszont már hanyatlottak a Prückler-vállalkozások, amit a végfelszámolások, az ingatlaneladások, valamint a virilis pozíciók elvesztése is mutat. De a családtagokban mégis maradt energia új stratégiák kidolgozására: megítélésem szerint ilyen menekülési út lehetett Prückler Klára bélyegárusítása – illetve Prückler László kí-

lakjegyzéke 1894., 1896., 1907.

¹⁰⁷ *Pesti Napló*, 35. évf. 1884. június 3. Reggeli kiadás, 1. old.

¹⁰⁸ BFL IV.1405 Budapest Székesfőváros Központi Választmány iratai 1. doboz, 1881. és 1884. évi választási jegyzőkönyvek, IX. választókerület.

¹⁰⁹ Erről a csoportról lásd Vörös: l. m., 263. old. Bácskai Vera mutatta be részletesen a pesti gazdasági elit egyik csoportjának, a nagykereskedőknek felekezetük szerint meghatározható csoportjait: Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Magvető, Budapest, 1989. Halmos Károly

szintén etnikai–felekezeti dimenzióban elemezte két nagy csoport, a protestáns területekről bevándoroltak és a zsidóság egy-egy reprezentatív pályáivét a Gregersen és a Neuschlosz-család példáján keresztül: Halmos Károly: *Hálózatok és hierarchiák a 19. századi üzleti életben. Aetas*, 20. évf. 2005. 1–2. sz. 44–51. old.

¹¹⁰ Ennek a legfeljebb három generációs életciklusra képes családi vállalkozás ideáltípusává vált fogalmának közhelyességéről lásd: Halmos Károly: *Családi kapitalizmus*. Új Mandátum, Budapest, 2008. 31–32. old.

sérlete a helyi politika egyre intenzívebb befolyásolására, majd az országos politikába történő bejutásra. Megkockáztatom azt az állítást, hogy nem lehet véletlen az időbeni egybeesés a „Prückler Ignác” cég megroppanása, a vagyoni per és Prückler László képviselőjelöltsége között. Míg Prückler János esetében a városi szintű politizálás, a helyi honorációról pozíció stabilan őrződött, ifjabb Prückler Ignác tekintetében pedig a politikával szembeni távolságtartás érezhető, addig elképzelhető, hogy Prückler László – a kisebbik fiú, aki a „lógós” a gyárban – gazdasági tőkéjét politikai tőkévé kívánta változtatni. Míg vállalkozása prosperált, honoráciorként próbálta befolyását és ezen keresztül üzleti érdekeit érvényesíteni, majd az üzleti téren jelentkező problémák felmerülésekor alternatív karrierépítésbe kezdett, a politikából próbált megélni.¹¹¹ Egy másfajta lehetséges interpretáció szerint Prückler László a gazdasági mezőben felhalmozott tőkéjét próbálta meg egy másik mezőbe, a politikai mezőbe konvertálni. Pierre Bourdieu szerint ugyanis a tőkekonverziós stratégiák alkalmazása (bár elsősorban intergenerációs szinten) bevált gyakorlat a különféle tőke-

típusokkal rendelkező csoportok esetében.¹¹² Összegezve tehát nem mondható, hogy a harmadik generáció, Prückler László és Klára szintje már dekadens, pazarló, vagyonfelélő lett volna – legalábbis szándékaiban nem lehetett az, tetteik következménye pedig már más lapra tartozik.

A család politizáló tagjainak kormánypártiságát így talán az magyarázhatja, hogy nem elvek, hanem érdekek artikulációjára használták fel politikai szerepvállalásukat. A hanyatló vállalkozások és a politikai szerepvállalás közötti összefüggést az is megerősíteni látszik, hogy hiába állította a *Függetlenség* című lap, hogy Prückler László megválasztása érdekében megnyílt volna a pezsgőgyár kasszája a pezsgőgyáros kortesvacsoráján, a korabeli tudósítás szerint valójában szó sem volt ingyen italokról: „Csak egy vén prücklerista fiakkeres volt elégedetlen sorsával. Mikor megkérdeztem, min busul, bizalmasan félrevont.

– Ugy kell nekünk uram. Becsületemre mondom, vizet ittunk az egész vacsorán; bort még csak nem is láttunk, s a pezsgőről nem is beszéltek. Nem tudtunk inni – a saját pezsgőnkéből.”¹¹³

¹¹¹ Weber szavaival élve, már nem a *politikáért*, hanem a *politikából* próbált élni. Ez a magatartás pedig már a modern politikai üzem sajátossága. Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban. KJK, Budapest, 1987. 293. old.

¹¹² Bourdieu okfejtése azért jelentős mértékben eltér ettől az értelmezéstől: Bourdieu szerint ugyanis a középosztályban a gazdasági tőkével rendelkező csoportok próbálják utódait az iskola révén

kulturális tőkéhez juttatni, és fordítva, de talán az analógiát ki lehet terjeszteni a gazdasági és a politikai elitben belüli érvényesülés konverzióira is. Pierre Bourdieu: *Az osztályok pályája és a valószínűségi okság*. In: Uő.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. Tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1978. 285. old.

¹¹³ *Pesti Hírlap*, 9. évf. 1887. június 18. 5–6. Kiemelve az eredetiben.

Összegzés

A két esettanulmányt összegezve megkockáztatható az a kijelentés, hogy míg a választási névjegyzékek és a szavazási listák kvantitatív elemzése – nem elfeledve a számok és adatok mögött óhatatlanul szintén megbúvó történelmi szubjektivitás által okozott csapdákat – sokat elárul a választópolgárság tagoltságáról, a társadalmi pozíciók által meghatározott viselkedésről, addig léptéket váltva, az egyéni élettapasztalat és az egyedi tényezők vizsgálata jelentősen árnyalhatják a nagy sokaságra átlagolva vonatkoztatható képet. A két eset azonban

eltérő: míg Csorba Gézánál a névjegyzékből és a leadott szavazatból nem következik a választó bonyolult és cseppet sem szokványos helyzete, addig a Prücklerék esetében egy tipikusnak mondható honorácior család képe rajzolódik ki. További következtetések levonásához már tényleg mikrotörténeti módszerekre, a kapcsolati háló minél totálisabb feltérképezésére lenne szükség, ez azonban, még ha a források rendelkezésre áll(ná)nak is, jóval komplikáltabb és szisztematikusabb kutatást tenne szükségessé, ami már szétfeszítené e tanulmány kereteit.